

Stalin Döneminde Kırgına Uğrayan Türkistanlı Önemli Bir Münevver Mağjan Jumabayev'in Hayat Yolu ve Sonuna Dair Tespitler

Sebahattin Şimşir*

Mağjan Jumabayev

Kazak edebiyatının önemli isimlerinden biri olan Mağjan Jumabayev, Kuzey Kazakistan'a bağlı Petropavlovsk merkezinin Beynetkorskıy bölgesinde 1893 yılında doğmuştur. Babası Beken (Seken), annesi Gülsüm hanımdır. Hayvancılık ile uğraşan bir aileden gelmektedir. Ancak, babası dönemin kültür merkezleri Kazan ve Taşkent'te basılan kitap ve dergileri, evindeki özel kütüphanesinde toplamış ve bunlardan çocuklarının istifade etmesi için elinden geleni yapmıştır. Ailenin Mağjan dışında Müslüm, Kahraman, Muhammedjan, Saltay, Galijan, Sabirjan adlı erkek ve Gülendäm ve Gülbahar adlı kız evlatları olmuştur. Babası Mağjan'ı daha 4-5 yaşlarında mollahaneye vererek dini bilgi almasını istemiştir. Mağcan Kısasü'l Enbiya'yı yedi yaşında okuduğu gibi bu yaşlarda tüm peygamberlerin hayat hikayesini de öğrenmiştir. İlk sistemli eğitimini ise Akiyet Akanov'dan almıştır.¹ Buradan sonra Kızıljär şehrindeki Şala Kazak medresesinde okumaya gitmiştir. Burada Türk, Fars ve Arap kaynaklarını öğrenmiştir. 1906 – 1910 yıllarında Petropavlovski'deki medresede okumuş oradan da Ufa'ya giderek Galiya Medresesinde okumuştur. Bu medresede ciddi bir Rus dili ve edebiyatı eğitimi görmüştür.² Burada okulu yeni bitiren ve medreseye öğretmen olan Alimcan İbrahim ile dostluğunu artırdığı gibi, İbrahim de ona formasyon bilgisi vermiştir. Bunlardan sonra hem Moskova'da V. Buryusova'da Yüksek Edebiyat Kursu almış³ hem de, Omsk Öğretmen okulunda okumuştur.

Ekonomik durumu kötü olan Mağjan, hayırsever insanların yardımları ile, okulu kızıl (altın) diploma ile bitirmeyi başarmıştır. Bir dizi yayını da bu dönemde hayata

* Doç. Dr, Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Balıkesir/TÜRKİYE, sebahattinsimsir@gmail.com ORCID: 0000-0002-1911-445X

1 Budak, F., *Mağcan Cumabay Şiirlerinde Milli Kimlik Tanımı*, Ankara, 2001, s. 15.

2 Budak, *age.*, s. 17.

3 A. C. Исмакова, *Возвращение Пленды*, Алматы, 2002, s. 67

getirmiştir. 1909 yılında Petersburg'a Abay'ın şiirlerinin etkisinde şiirler yazmaya başlamıştır. Yazarın ilk eseri 1912 yılında Kazan'da yayınlanan Şolpan'dır. 1913 – 1916 yılları arasında Rus ve Batı edebiyatları ile ilgilenmiş, G. Geyne, P. Vernel, L. Tolstoy, M. Gorki, D. Merejkovski, K. Balmond, V. Bryusov, A. Blok, F. Sologuba E. Verharn'ın eserlerini incelemiştir.⁴

1913 – 1916 yıllarında Omsk Öğretmenler Seminaryasında okuduğu zaman Sait Vakkas ile tanışmıştır. Folklorist Grigori Nikolayeviç Potanin, Pedagog Mirjakap Dulatov'dan ders almış, Semineryanın müdürü Aleksandr Nikitiç Sidelnikov'un da özel dikkatini çekmiştir.⁵

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Çar II. Nikola Kafkasya, Türkistan ve Sibir'de Müslümanların cepheye yakın bölgelerde çalışmaları için seferberlik emri çıkartmış, ancak Türkistanlılar çarın fermanına karşı çıkmışlardır. 1916 yılında Turgay vilayetinde Amangeldi İmanov'un liderlik ettiği isyan, farklı olmuştur. Ruslar, isyanın bastırılması için cephe gerisinden de askerî birlik getirmek zorunda kalmışlardır. Merkezî bölgelerden Kazakistan'a göçürülen Ruslar da askerî birliklerle birliklere yardım ettiğinden Türkistan'da on binlerce insan öldürülmüştür. Köyler yağmalandığından, mal mülkleri ellerinden alındığından, açlıktan, soğuktan ve hastalıktan ölenlerin sayısı da bir hayli fazla olmuştur. Rus ordusu halkı etkisiz hale getirirse de isyan ocaklarını tam olarak bastıramamıştır.⁶

İsyan yılında Magjan Şokan Velihanov'un akrabalarından Zeynep ile evlenmiştir.⁷ Ancak, 1919 yılında oğlunun doğumu esnasında önce eşini kısa bir süre sonra da oğlunu kaybetmiştir.⁸

1917 yılında aktif olarak politikaya girip Alaş Orda saflarında yer almış ve Akmola vilayetinden temsilci seçilmiştir.

Bolşevikler 1918 yılında Jumabayov'u Üç Cüz Millî Kazak Partisi'nin temsilcisi ve ideoloğu olarak tutuklamışlardır. Yedi ay Omsk hapisanesinde tutulmuştur.

1919 yılında birçok Alaş üyesi gibi o da Sovyetlerin tarafına geçmiştir. 1923'ten sonra da Alaş'a dönmemiştir. Arkadaşlarından Seyfi Kudaş, "O, Komünist Partisi

4 Исмакова, *age.*, s. 67.

5 Şamil, Ali, *Türkçülüğün qurbanları (Qazaxıstan)*, Bakı, 2013., s. 106.

6 Şamil, *age.*, s. 106.

7 Şamil, *age.*, s. 107.

8 Budak, *age.*, s. 19.

Stalin Döneminde Kırgına Uğrayan Türkistanlı Önemli Bir
Münevver Mağjan Jumabayev'in Hayat Yolu ve
Sonuna Dair Tespitler

177

Tarihi'ni Kazak Türkçesine aktaran ilk kişidir. Marks ve Lenin'in kitaplarını da aktarmıştır. Ayrıca, Maksim Gorki ve Y. İvanov gibi Rus yazarlarının eserlerini de aktarmıştır” demiştir.⁹

1922 yılında Türkistan Muhtar Cumhuriyeti Halk Komiserler Sovyeti'nin başkanı Turar Rıskulov tarafından Taşkent'teki Kazak-Kırgız Enstitüsüne görevlendirilmiş ve burada makalelerini Ak Jol, Sona, Şolpan vb. yayın organlarında çap ettirmiştir. Taşkent devri Mağjan Jumabayev'in en verimli dönemidir. Aynı yıl, Orenburg'da pedagoji makaleler toplusu olan Pedagogika kitabını neşrettirmiştir.¹⁰

Mağjan seminaryayı bitirmesine, yüksek okullarda ders vermesine rağmen Türkistan Muhtar Cumhuriyeti Halk Komiserler Sovyeti 1923 yılında Moskova'da yeni teşkil olunan V. Bryusov Âli Edebiyat Enstitüsü'nde okumaya göndermişlerdir. Burada okurken, Lermantov, Koltsov, Balmonta, Merejkovsk, İvanov, Mammına-Sibiryak, Gorki, Blok gibi edebiyatçılardan edebi metinler çevirdiği gibi, Marks, Engels ve Lenin'in de siyasi eserlerini tercüme etmiştir. Burada okurken dünya görüşünü geliştirmekten başka Kırgız- Kazak yazarlarını birleştirecek Alka (Daire) adlı edebiyat teşkilatının programını hazırlayarak posta ile Türkistan'da tanıdığı ediplere göndermiştir. Bu çalışmayı Sovyet istihbaratı da haber almıştır. Nitekim bundan sonra kendisine karşı hücumlar sertleşmiştir. Onu milliyetçi, antisovyet düşünceler yaymakla suçlamışlardır.¹¹

1924 yılında KAZAAP mensupları arasında şaire karşı bir cephe alınmıştır. Jumabayev, onlar tarafından pantürkist, sübjektif olmamak, milliyetçilik ve geçmişi ile övünmekle suçlanmıştır. Hatta, talebe gençler, ... *Biz Moskova'da okuyan Kazak gençleri Mağjan Jumabayev'e tuttuğu idealin yanlış olduğunu hatırlatır ve bütün gençleri çağrımıza ses vermeye çağırmanı kendimiz borç biliriz*, demişlerdir. O da Moskova'dan ayrılarak Kızıljlar'taki Parti Okulu'nda öğretmen olarak çalışmıştır.¹²

Mağjan'ın vatanına sahip çıkıp, bağımsızlığa kavuşma çağrıları, nasihatleri, Turancılık aşkı, Türkiye'ye olan sevdası birilerini çok rahatsız etmiştir. Bu tür düşüncelerinden dolayı da o Sovyet hükümetinin kara listesine alınmıştır. Onun

9 Ф. Д. Ашнин; В. М. Аллатов; Д. М. Насилов, *Репрессиванная Тюркология*, Москва, 2002, s. 219.

10 Şamil, *age.*, s. 108-9.

11 Şamil, *age.*, s. 110.

12 Исмакова, *age.*, s. 67; Şamil, *age.*, s. 111.

Çanakkale Savaşları¹³ için yazdığı Alistaki Baurım (Uzaktaki Kardeşime) şiiri Sovyet istihbaratı için yeterli olmuş ve tutuklanmıştır.

Aslında bu şiirde Mağcan'ın dünya görüşü ile manevî dünyasında Türkçü yönünün ortaya çıkması, belirginleşmesi doğal bir süreç olarak düşünülmelidir. Zira, bu dönemdeki Kazak aydınları ile milliyetçi şahsiyetler ve aydın topluluğunun önemli temsilcilerinin hemen hemen hepsi Avrupa tarzı eğitim almış, Rusya'nın meslekî bilim merkezlerinde okuyanlardan oluşmuştur. Yüzyılın başlarındaki siyasi faaliyetlere aktif bir şekilde katılanlar da onlardır. Alaş Orda'nın batısında da, doğusunda da fikir hareketlerine onlar önderlik etmiştir. Kazak kültür hayatının gelişme gösterdiği bu dönemde, edebiyatın yeni bir şekli olan gazetecilik de gelişmiş ve milliyetçilik ülküsünü temel alan millî edebiyat da olgunlaşmaya başlamıştır. Bu yeni oluşumda Avrupa ve Rus edebiyatının edebî etkileri daha fazla dikkati çekmiştir. Böylece Batı ile Doğu'dan eşit olarak etkilenen Kazak şiiri, kendi millî kimliğini, dil özelliklerini de korumakla beraber dünya şiirine doğru yol almıştır.¹⁴

Nitekim Moskova'da bulunduğu dönemde Jumabayev, Moskova Sanat-Edebiyat Enstitüsü'nde okumuş ve 1925 yılında mezun olmuştur. Moskova'da merkez yaynevinde müdür olarak çalışmıştır. O, bu dönemde Kazakistan'ın en meşhur şairlerinden biri haline gelmiştir. 1927 yılında ise millî kadrolara duyulan ihtiyaçtan dolayı Mağcan Kazakistan'a getirilmiştir. Kızıljär'de öğretmenlik yaptığı gibi bu dönemde yazdığı Türkistan şiiri Turancılık ruhunu aşılarken, Jusıb Han ve Taksan Tobu şiirleri ile de milletin bağımsızlık ateşini alevlendirmeye çalışmıştır.

O, 1927 yılında yayınlanan eserinde şu cümlelere yer vermiştir; “Eski siyasi düşüncelerimden nasıl ayrıldım. Farkına vardım ki Alaş Partisi Kazaklar için gerekli değil. Komünist Partisi halkın % 90'lık bir bölümünü temsil ediyor. Alaş Partisi ise sadece % 10'u. Ben % 90'lık kesimi savunmayı onlara hizmet etmeyi seçtim. Bu yüzen de Sovyet hakimiyetinin yanındayım.”¹⁵

Mağcan'ın 1929 yılında Moskova'da büyüklere elifba öğreten *Savadlı Ol* kitabını yazarak, adeta kendi ipini de çekmiştir.

13 Mağcan Cumabayev 1920-1922 yıllarında Türkiye'de gerçekleşen millî kurtuluş hareketi ile ilgili “Alistagi bavuruma” (Uzaktaki Kardeşime) adlı şiirinde Türk topluluklarının mücadele dolu tarihini ve o dönemdeki Türk toplumunun siyasi durumunu dile getirmiştir. Abdimanuly, Omirhan, Ospanova, Akhur Abdujaparkızı, “Mağcan ve Türk Dünyası”, *Kültür Evi*, 2015, s. 23, s. 106.

14 Abdujaparkızı, Ospanova Akhur, “Mağcan Cumabay ve Döneminin Diğer Şairlerinde Millî Ülkü”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 49, Erzurum 2013, s. 253.

15 Ашнин vd., *age.*, s. 221.

Bu düşüncelerine rağmen, Jumabayev 15 Temmuz 1929 tarihinde *Sovyet hükümetine karşı mücadele etmek* suçlaması ve Alaş Orda'daki faaliyetleri, yasadışı teşkilatlara katılımı ve şiirlerinden dolayı suçlanmışlardır. 1930 yılında yazdığı bir makale ceza kanununun 58-10 ve 11. maddelere göre suç unsuru taşıdığından dolayı, 13 Kazak aydını ile birlikte idama çarptırılmış ancak Mağcan'ın cezası 10 yıl sürgün cezasına çevrilmiş ve cezasını çekmek için Solovki ve Sibirya kamplarına¹⁶ gönderilmiştir. Gerçi sürgüne gönderilmeden muhtelif hükümet organlarına haksız olarak tutuklandığı hususunda dilekçeler yazsa da doğal olarak bunlara hiçbir cevap alamamıştır.¹⁷ Yine Kudaş'ın ifadesi ile “O, gerçekten çok zorluk çekti. Birkaç kampta önce öğretmen sonra müdür olarak çalıştı. Karısının da yardımları ile tıp alanında yüksek eğitim aldı ve bunu başarı ile tamamladı”. Jumabayev, 1934 yılında Maksim Gorki'ye mektup yazarak başta kendisi olmak üzere Rus ve Avrupalı yazarların eserlerini Kazakçaya çevirdiğinden bahsederek, durumunu anlatmıştır. Eşi Züleyha bu mektubu yerine ulaştırmayı başarmıştır. Maksim Gorki ve hanımı Yekaterina Peşkova'nın Dünya Kızıl Haç ve Kızıl Aypara Cemiyetlerine, ayrıca Rk(b)P Merkez Komitesine yazdığı mektuplardan sonra zamanından önce, 2 Mayıs 1936 tarihinde Mağjan serbest kalmıştır.¹⁸

Serbest kaldıktan sonra Petropavlovsk'a dönerek lisede çalışmaya başlamıştır. Bu dönemde burada kendisinin en büyük yardımcısı Saken Seyfullin olmasına rağmen, o da bunu bir noktaya kadar yapabilmıştır. Bir müddet sonra Petropavlovsk'dan Yazarlar Birliği'ne mektup göndererek, eser verebilmesi için uygun şartlarda bir yere getirilmesini talep etmiştir. Gelen cevapta da bunu sağlayacaklarına dair söz verilmiş, ama sonuç alamamıştır. Aynı dönemde, çalıştığı lisedeki görevine son verilmiştir. Almatı'ya giden şair, önce Yurt Bilgisi Müzesi'nde, sonra bölge sağlık merkezinde çalışmaya başlamış, ama kısa bir süre sonra çeşitli bahanelerle buradaki işine de son verilmiştir. Ama o çalışmaya, yazmaya ve eserlerini yazarlar birliğine göndermeye devam etmiştir. Gerçi netice elde edememiş, hatta bunalımlarının arttığı bir dönemde, Kudaş'ın ifadesi ile intiharı dahi denemiştir. Alaşçılara karşı başlayan tutuklama furiasının ilk dalgasında o yoktur. Ancak, 1937 Ağustos'u itibarı ile eserleri toplatılmaya başlanmıştır. Nitekim bundan sonra o da tutuklanacaktır. Hem de yeni yıl arifesinde 30 Aralık 1937 tarihinde. Tutuklanmasında bazı şahısların ifadeleri ve Japonların İçişleri Bakanlığı'na “iyi

16 Исмакова, *age.*, s. 68 de, Kareliyu'ya sürgüne gittiğini belirtmektedir. Ki, burası Finlandiya sınırındadır.

17 Şamil, *age.*, s. 113.

18 Ашнин vd., *age.*, s. 221; Şamil, *age.*, s. 113; Budak, *age.*, s. 23.

niyetle” verdikleri dilekçeler etkili olmuştur.¹⁹ Sorguda kendisinden, *ya Muhtar Avezov’u tutuklamamızı sağlayacak bilgiler vereceksin ya da seni tutuklayacağız* tehdidi ile karşılaşmıştır. Zor bir tercih ile karşı karşıya kalan Mağcan kendisini feda etmiştir.²⁰

Jumabayev’in 07875 numara ile dosyası açılmıştır. Yapılan soruşturma sonucu, Sovyetler Birliği’ne karşı ve casusluk faaliyetleri ile suçlanmıştır. Mahkemede, eneral-Binbaşı Priymak, hukukçu Yarbay Jikov ve hukukçu Yarbay Starinets ile birlikte Türkistan Askerî Mahkemesi savcılarında Nikitina da yer almıştır.

Dosyada çelişkili ve doğru olmayan bilgiler bir hayli çoktur. Jumabayev’in Japonya yararına yaptığı casusluk faaliyeti adlı bölüm en dikkat çekici olanıdır. Çünkü bu iddia sadece ifadelerde geçmektedir.²¹

Sovyet karşıtı faaliyetler ve Alaş Orda’ya yakın oluşu da yeni değil geçmiş devirlerdeki faaliyetleri arasındadır. Ama, buna rağmen suçlu bulunmuş ve 11 Şubat 1938²² tarihinde utanç verici bir şekilde idam cezasına çarptırılmıştır. Çünkü, arşiv kayıtlarına göre ikinci ve son sorgulaması 20 Şubat 1938 tarihinde yapılmıştır. Mağcan’ın ölüm cezası da 19 Mart 1938 tarihinde kurşuna dizilerek gerçekleştirilmiştir.²³

Ailesinden Mağcan dışında ağabeyleri Müslim ve Kahraman ile kardeşi Muhammedjan 1937 yılı ortalarında *halk düşmanı* olarak tutuklanmıştır. Müslim, Kahraman ve Mağcan hayatını kaybederken, Muhammedjan on yıl sürgünde ömür geçirmiş ve memleketine döndükten sonra 82 yaşında vefat etmiştir.²⁴

Eserlerinin bir kısmını eşi Züleyha saklamayı başarmıştır. Ancak, 1956 aklanma döneminde dahi eserlerinin basımına izin verilmemiştir.²⁵ Eserleri ancak 1989 yılında yayınlanmaya başlamıştır. 1995 yılında da M. Bazarbayev, C. Kirabayev, H. Abdullin, Ş. Elevkenov, Ş. Sariyev önderliğindeki bilim adamları M. Cumabayev’in 3 ciltlik eserlerini yayınlamayı ele almıştır.²⁶

19 Ашнин vd., *age.*, s. 222.

20 Budak, *age.*, s. 23.

21 Ашнин vd., *age.*, s. 223.

22 Исмакова, *age.*, s. 68’de Mart 1938’de kurşuna dizildiğini belirtmektedir. Şamil ise 19 Mart 1938 tarihini vermektedir. Şamil, *age.*, s. 113.

23 Budak, *age.*, s. 25.

24 Абдуллин Х. Дерімбетов Б., *Магжан Жұмабаев Шығармалары*, Алматы, 1989. s. 398.

25 Şamil, *age.*, s. 113.

26 Abdimanuly, Omirhan, Ospanova, Akhur Abdujaparkızı, “Mağcan ve Türk Dünyası”, *Kültür Evreni*, 2015, S. 23, s. 106.

Stalin Döneminde Kırgına Uğrayan Türkistanlı Önemli Bir
Münevver Mağjan Jumabayev'in Hayat Yolu ve
Sonuna Dair Tespitler

181

Aklanması ile alakalı olarak, şair Sayfi Kudaş, 1969 yılında Kazakistan Sovyet yönetimi birinci sekreteri D. A. Kunayev'e KP. Sekreteri Şakirov'a ve Kazakistan Yazarlar Birliğine mektup yazarak, şairin aklanmasını talep etmiştir. Ama süreç o kadar yavaş işlemiştir ki, aklanması ancak 1988 yılında gerçekleşebilmiştir.

Kalbi Türklük ve Turan aşkı ile yanan Mağcan'ın hayalleri geç de olsa gerçekleşmiştir. Başta Kazakistan olmak üzere Türklerin bir kısmı Rusya'dan bağımsızlığını elde etmeyi başarmıştır. 1993 yılında Petropavlovsk'da üç metrelik granitten şairin oturarak sırtını kayaya dayamış şekilde tasvir olunan heykeli, 2000 yılında Bulayev'in adı M. Cumabayev olarak değiştirildiği gibi bu kasabada ve 2003 yılında doğduğu köyde büstü yapılmıştır.

Mağcan'ın Kazak Edebiyatı'nda ilk defa ele aldığı Türk konusu uluslararası önem taşımaktadır. Mağcan'ın düşünce ve fikirleri sadece Türklük, Türkçülük ve Turan'dan ibaret değildir. O, Turan'ın yer ve suyunu, göl ve çölünü, ırmak ve nehirlerini, deniz ve dağlarını sanatsal açıdan betimlemiştir. Turan'ı mekân tutan Türk hükümdarları ile kahramanlarını, alimlerini ve hanlarını یاد etmiştir.

Bugün Kazakistan başta olmak üzere Türk dünyasının önemli isimlerinden biri haline gelen Mağjan'ın Stalin döneminde verdiği mücadele şüphesiz ki o devre damgasını vuran kırgın ile neticelenmesine rağmen bugün isimlerinin hala unutulmaması Türk milletinin kadirşinashğı ve hakkı haklıya vermenin anlayışı olarak değerlendirilmelidir.

Kaynaklar

Abdimanuly, Omirhan, Ospanova, Akhur Abdujaparkızı, “Mağcan ve Türk Dünyası”, *Kültür Evreni*, 2015.

Abdujaparkızı, Ospanova Akhur, “Mağcan Cumabay ve Döneminin Diğer Şairlerinde Millî Ülkü”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 49, Erzurum 2013.

Budak, F., *Mağcan Cumabay Şiirlerinde Milli Kimlik Tanımı*, Ankara 2001.

Şamil, Ali, *Türkçülüğün qurbanları (Qazaxıstan)*, Bakı 2013.

A. С. Исмакова, *Возвращение Плеяды*, Алматы 2002.

Абдуллин Х. Дәрімбетов Б., *Мағжан Жұмабаев Шығармалары*, Алматы 1989.

Ф. Д. Ашнин; В. М. Аллатов; Д. М. Насилов, *Репрессиованная Тюркология*, Москва 2002.